

/ П. В. Пашко. — О. : АТ «Пласке», 2009. — 628 с.

8. Пономаренко А. Подходы к формированию концепции развития транзитных грузовых перевозок по территории Российской Федерации // Право и экономика. — 2011. — № 5. — С. 48–52.

9. Рудая И. Л. Таможенное регулирование на таможенной территории Таможенно-

го союза: о статусе и роли уполномоченного экономического оператора // Таможенное дело. — 2009. — № 4. — С. 27–28.

10. Терещенко С. С. Міжнародні стандарти щодо статусу уповноваженого економічного оператора / С. С. Терещенко, Г. Д. Симонова, Г. О. Набло // Митна безпека. Серія «Економіка». — 2010. — № 2. — С. 71–80.

УДК 341:340.12

Ю. Чайковський,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри міжнародного права та міжнародних відносин
Національного університету «Одеська юридична академія»

НА ЗАХИСТ ЦІЛІСНОСТІ СУЧАСНОГО МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

Питання щодо цілісності міжнародного права не є новим, і особливо останнім часом наука міжнародного права все частіше підіймає до дослідження питання фрагментації міжнародного права. Фрагментація стає предметом дослідження Комісії міжнародного права, їй присвячують свої праці авторитетні вітчизняні та іноземні вчені-міжнародники, такі як Ж. Абі-Сааб, Л. Алексідзе, В. Буткевич, В. Василенко, М. Гнатовський, В. Денисов, П.-М. Дюпуї, В. Євінгов, Е. Жуанне, В. Карташкін, А. Кассезе, А. Козловські, Я. Коласа, Ю. Колосов, Т. Короткий, М. Коскенніемі, П. Лейно, І. Лукашук, А. Мовчан, І. Оборотов, А. Л. Паулюс, Д. Пулковські, Г. Тойбнер, Г. Тункін, В. Т. Уорстер, М. Черкес та ін.

Вчені вказують на негативні і позитивні моменти фрагментації, причому більшість авторів шукають саме негатив у цьому об'єктивно існуючому явищі. Зокрема, І. Оборотов зазначає, що явище фрагментації характеризується проліферацією (розростанням, збільшенням кількості, розширенням) міжнародно-правових норм та інститутів;

автономністю чи самодостатністю деяких міжнародно-правових режимів; поширенням міжнародного права на ті сфери відносин, які раніше не вважалися придатними для міжнародно-правового регулювання; регіоналізацією та спеціалізацією міжнародного права; створенням міжнародних судів і інших органів, що застосовують і тлумачать міжнародне право та мають компетенцію з однакових питань або питань, які співпадають частково. Це призводить до внутрішньосистемних конфліктів: між нормами та режимами, тлумаченням і застосуванням тих самих норм у різних ситуаціях, що, зрештою, створює небезпеку для цілісності системи міжнародного права та єдності міжнародного правопорядку [3].

Проте питання цілісності міжнародного права підіймалося неодноразово й раніше. Зокрема, один з корифеїв радянського міжнародного права професор Г. І. Тункін цьому питанню присвятив чимало своїх праць. При цьому професор Г. І. Тункін говорить не про процеси фрагментації, не називає їх цим «модним» нині терміном, але опи-

сує ознаки розпаду міжнародного права, його «регіоналізації», «деградації» на ідеологічній підставі, шукає основу загального міжнародного права, вказуючи на різницю за ідеологічною ознакою двох політичних систем як на нездатну спростувати можливість існування загального для всього міжнародного співтовариства права [4, 7]. Проте не слід забувати, що навіть якщо міжнародне співтовариство розпадеться (гіпотетично) на ряд систем зі своїми регіональним правом, повинно існувати загальне міжнародне право для регулювання дій держав за межами цих систем. Тобто міжнародне право — результат узгодження воľ держав, зацікавлених у регулюванні міжнародних відносин з метою співпраці. Напрацювання цих норм — еволюційний історичний процес, пізнана учасниками міжнародного спілкування необхідність.

Все рідше в сучасному світі можна почути думку щодо «європейськості» міжнародного права як підставу неприйняття норм чи непогодження з нормами міжнародного права тією чи іншою неєвропейською державою, хоча ще зовсім недавно, в середині ХХ ст., професор А. Фердросс вказував на шкідливість для міжнародного права появи нових незалежних держав, що з'явилися у результаті деколонізації, оскільки «до міжнародного співтовариства держав ввійшли нові держави, що ніколи не належали до європейсько-християнської культурної сфери і тому представляють правові погляди, що відхиляються від західного уявлення про право» [6, 67].

У повсякденному розумінні «цілісність» — це пов'язаність усіх частин чого-небудь, єдине ціле. Що ж таке «цілісність» по відношенню до міжнародного права. У філософії цілісність розуміється як внутрішня єдність об'єкта, його віддиференційованість від навколишнього середовища, а також сам об'єкт, що володіє такими властивостями. При чому слід розуміти це не в абсолютному, а у відносному сенсі, тому що сам об'єкт володіє багатьма зв'язками із середовищем, існує лише в єдності з нею. Тож, філософія розуміє цілісність

і як повноту, всебічне охоплення всіх властивостей і зв'язків об'єкта (тобто конкретність), і як внутрішню обумовленість об'єкта, те, що визначає його специфіку, унікальність (тобто сутність). Філософський словник радить застосовувати дану категорію, коли об'єкт дослідження є досить складним (має розгалужену систему структурних елементів) і специфіку об'єкта складно виявити зовні (напр., виходячи з властивостей навколишнього середовища чи розглядаючи лише частину об'єкта) [7, 533]. Тлумачний словник з серії «Велика Радянська Енциклопедія» визначає цілісність як внутрішню єдність об'єкта, його відносну автономність, незалежність від навколишнього середовища і здається, що саме це визначення цікаве для міжнародного права як системи горизонтальної, в якій відсутній і неможливий будь-який наднаціональний (наддержавний) примус. Міжнародне право частіше всього і розглядається лише як компонент міжнародної системи [1, 86–87] за його роллю і місцем в регулюванні міжнародних відносин, або ж виходячи з оцінки певної його частини чи структурного компонента (напр., права Європейського Союзу).

Дане дослідження хотілось би зосередити на пошуку причин і підстав єдності міжнародного права, тим більше, що Комісія міжнародного права вказує на позитивні аспекти фрагментації. Наприклад, фрагментацію можна розглядати як свідчення життєздатності міжнародного права. Було також висловлено думку про те, що примноження норм, режимів та інститутів може зміцнити міжнародне право, це стосується також регіонального міжнародного права і установ. Увагу було привернуто до тієї обставини, що розширення сфери охоплення міжнародного права означає, що тепер міжнародне право охоплює ті області, які раніше перебували поза полем його зору. Є також переваги і в зростаючому розмаїтті голосів і поліцентричності міжнародного права [8]. Тобто Комісія вивчає фрагментацію як даність і можна навіть зробити висновок про те, що фрагментація тільки зміцнює єдність

міжнародного права у діалектичному розумінні.

Міжнародне право є системою права і потенційно повинно застосовуватися в цілому міжнародному співтоваристві. Щодо критеріїв, на підставі яких міжнародне право слід виділяти як правову систему (що формують, так би мовити, його системний корсет), професор М. Черкес вказує на: методи правового регулювання, об'єкт і суб'єкти права, способи нормотворення і забезпечення юридичної сили [11, 18]. М. Черкес зазначає, що об'єктом міжнародного права є міжнародні відносини [11, 25]. Професор М. Ушаков також вказує на притаманність системі права власного, специфічного об'єкта і суб'єктів правового регулювання. Причому М. Ушаков звертає увагу саме на специфіку об'єкта: «Об'єктом внутрішньодержавного правового регулювання є суспільні відносини, що складаються в рамках держави, а об'єктом міжнародно-правового регулювання — суспільні відносини, що виникають в рамках міжнародного співтовариства держав» [5, 9]. Проте, як вказує Т. Короткий, об'єкт правового регулювання не відбиває якісного рівня у відмінностях між конкретними правовідносинами, правовим інститутом, галуззю права та системою права. Всім цим відносно відокремленим правовим явищем властивий власний, специфічний об'єкт. Інший довід на користь того, що критерієм виділення самостійної правової системи не може бути об'єкт правового регулювання, є притаманна сучасному міжнародному праву властивість дедалі більше вмішуватися в традиційну сферу регулювання внутрішньодержавного права, як це відбувається в випадках з класичним прикладом щодо міжнародно-правових стандартів прав людини.

Причому саме питання про співвідношення міжнародного і внутрішньодержавного права набуває актуальності саме в період «змазування» меж щодо об'єкта правового регулювання міжнародного і внутрішньодержавного права. Певною мірою це підтверджує і М. Черкес, підкреслюючи, що «серед об'єктів правового регулювання сучасним між-

народним правом дедалі більшого значення набувають загальнолюдські, або глобальні, проблеми» [11, 26], тобто об'єкт міжнародного права зазнає змін. А оскільки змінюється основоположна характеристика системи права, можна говорити про сутнісні зміни, що відбуваються у сучасному міжнародному праві.

За часів глобалізації питання про єдність системи міжнародного права може взагалі видатися риторичним, оскільки складається враження, що універсалізації у глобальному світі має піддатися і міжнародне право. Проте глобалізація міжнародного права не ототожнюється з його універсалізацією і єдністю. Глобалізація права проявляється у розширенні його об'єкта у зв'язку із появою нових неурегульованих сфер міжнародних відносин, зміні суб'єктного складу, проте універсалізацію попередньо можна визначити як узагальнення певних погоджених засад і цінностей в межах загального міжнародного співтовариства, тобто це розростання правового регулювання як результат процесів економічних, суспільних і культурних. Глобалізація несе в собі ризики нав'язування правового вирішення суб'єктами, що формують взагалі дане явище. Тобто, як не парадоксально це звучить, але глобалізація підтримує і навіть стимулює партикуляризм, а не універсальні цінності. Отже глобалізація не зміцнює цілісність міжнародного права, а навпаки, через сприяння явищу гегемонізму, може створювати для нього загрози.

Повертаючись до нашої полеміки щодо об'єкта правового регулювання як ознаки системи права, слід зазначити, що «розмивання» об'єкта міжнародно-правового регулювання вказує саме не на відсутність системних зв'язків, а, навпаки, на їх ускладнення. Тобто явище фрагментації з цієї точки зору можна розглядати як підтвердження ускладнення системи міжнародного права, а не її руйнування.

Заслуговує на увагу думка професора А. Крусян, яка зазначає, що в науковій літературі існує значна кількість понять «система». Так, Д. Керімов у своїх пра-

цях неодноразово формулював цю дефініцію, збагачуючи її, але витримуючи певну одноманітність по суті. Він характеризує систему як інтеграцію однотипних за змістом утворень у структурно впорядковану цілісну єдність, що має відносну самостійність, стійкість, автономність функціонування і взаємодію із зовнішнім середовищем для досягнення певної мети. Визначення системи через цілісність, що «виражається в тому, що об'єднання відповідних частин має необхідний характер» і здійснюється «не тільки за формальними, але й за сутнісно-змістовними ознаками», обумовленими «єдністю їх задач і цілей, органічним зв'язком і взаємодією в процесі функціонування», фіксується і в наступних роботах [13, 208–209]. Цілісність системи припускає не зведення властивостей цілого до його складових, а аналіз складових елементів у контексті цілого. Саме ціле визначає сутність, зміст, функціональне значення і місце складових елементів у системі. «Характерною особливістю цілісності як певної системи є те, що об'єднання відповідних частин відбувається під егідою цілого» [13, 209].

Універсальність міжнародного права потрібно поєднувати з його єдністю, оскільки загальне право виключає інші правові режими, загалом схожі, в якості альтернативи його принципів та цілей. Тому виключає і колізію норм інших підсистем з універсальними принципами і цілями. Єдність права тому припускає, по-перше, узгодженість між нормами і правилами «першого вищого порядку» і, по-друге, існування правил «другого порядку» (правила перевірки, зіткнення і тлумачення) для усунення колізій між нормами самого загального права, і конфлікти між нормами загального права і його підсистем.

Загалом слід окреслити загальне міжнародне право як право всього і для всього міжнародного співтовариства. Це право регулює і структуру співтовариства, і статус різних його членів, а також взаємовідносини між ними. Таким чином, можна вважати загальне міжнародне право правом конституційним, в

описовому значенні цього слова, міжнародного співтовариства але, чи є воно конституцією цього співтовариства в іншому сенсі, ніж описовому, це окрема, хоч і споріднена, проблема.

Описане вище початкове розуміння універсальності міжнародного права пов'язане з його здатністю забезпечити струнку систему взаємодії із регіональним міжнародним правом і нейтралізації спрямованості регіональних систем до універсалізації своїх норм і правил. Тенденції цієї очевидної універсальності не нові в історії міжнародного права. Слід знову згадати європоцентристське походження сучасного міжнародного права. Не здається, однак, що саме існування регіонального міжнародного права загрожує його універсальності і єдності, тому що воно не повинно призвести до фрагментації міжнародного права. Єдність і універсальність міжнародного права залежить від ступеню стабільності та легітимності його принципів і норм.

Позитивістське розуміння універсального міжнародного права, вузьке розуміння міжнародного права, сприймає його як право, що регулює взаємовідносини держав. Звичаєве право з цієї точки зору є важливим правом для всіх країн, і, отже, обов'язковими для всіх держав. Його існування виправдовується спільними інтересами держав. Таке розуміння не виключає наявності регіональних систем міжнародного права, за умови, що вони є нормативно обґрунтованими в праві загальному.

Друге значення універсальності міжнародного права пов'язане з його уявленням як системи права, тобто сукупності взаємопов'язаних принципів і норм, вироблених шляхом взаємодії і підданої системній інтерпретації. Таке розуміння універсальності міжнародного права представлене, зокрема, Комісією міжнародного права в доповіді Дослідницької групи по фрагментації міжнародного права.

Наступне розуміння універсальності міжнародного права пов'язане із концепцією міжнародного права як загального права людства. Таке розуміння

природно ставить під сумнів існування держави як єдиного, або навіть головно-го суб'єкта міжнародного права. У центрі захисту, здійснюваного за його нормами, ставиться фізична особа, завдяки чому ці норми отримують універсальне значення. Звичайно, такий підхід до універсального права тягне зміни в розумінні правотворчого процесу, зокрема релятивізації договірної механізми створення норм і принципів міжнародного права, а також його інтерпретація в контексті мети міжнародного права, якою є захист і безпека людини. Сьогодні це розуміння універсальності міжнародного права має політичну підтримку. Знаходить воно також підтримку більшості представників доктрини права.

Запропоновані розуміння універсальності міжнародного права не є взаємовиключними. У них навіть є деякі взаємодоповнення. Перше, державоцентричне, визнання універсальності міжнародного права є на сьогоднішній день, безсумнівно, занадто вузьким. Міжнародне право не є виключно міждержавним правом, тим не менш, місце держав в цьому праві майже завжди є вирішальним, що, здається, не враховує третя з представлених концепцій універсальності міжнародного права. Включення цих двох підходів дозволяє побачити в загальному міжнародному праві цілісний правопорядок, що регулює поведінку держав, суб'єктів, які знаходяться під їх юрисдикцією, та інших учасників міжнародних відносин, заснованих на єдиних принципах і правилах, які забезпечують нормативне обґрунтування для формування регіонального і двостороннього регулювання. Таке розуміння міжнародного права близьке до ідеалу дійсно міжнародного публічного права. Іншими словами, таке право претендувало б на роль реальної, а не просто номінальної універсальної конституції міжнародного співтовариства. А те, що міжнародне право конституціалізується, не викликає жодних сумнівів. Перефразовуючи відомий вислів Цицерона: «де суспільство, там держава, там і право», можемо зрозуміти як: якщо міжнародне співтовариство не є вже тільки сукуп-

ністю суверенних суб'єктів, а навпаки, перетворюється на структурно оформлену спільноту, що базується на загально прийнятих цінностях, то рано чи пізно буде вимушена побудувати конституційні основи свого існування і функціонування (де суспільство, там співтовариство, там конституція) [12].

Системне розуміння міжнародного права представляється необхідним елементом своєї універсальності та єдності і слід розглядати як необхідне доповнення до інших його визначень. Системний характер вказує на узгодженість принципів і норм загального права, тобто на послідовні взаємозв'язки між ними, упорядкування джерел права і джерел правових зобов'язань. Без упорядкування системи міжнародне право було б позбавлене беззаперечної нормативної бази, що поставило б під питання його єдність і загальний характер. Без системного корсету, за визначенням Міжнародного Суду ООН у справі *Oscar Chinn*, міжнародне право було б збором правових договірних зобов'язань схильних до зміни або припинення цих зобов'язань аналогічним способом [10]. Міжнародне право для Міжнародного Суду ООН не було б системою права. Таке власне розуміння міжнародного права піддалося критиці з боку Герберта Харта в його «Понятті права» [9]. Його головним мотивом був докір відсутності у міжнародному праві правил другого порядку. Несистемне уявлення міжнародного права позбавляє його передбачуваності і стабільності і, отже, підриває правову визначеність. Право, позбавлене тієї внутрішньої цінності, не має внутрішньої легітимації, аби претендувати на звання загального права.

Ключові слова: цілісність міжнародного права, конституціалізація, система міжнародного права, легітимація.

Стаття присвячена обґрунтуванню цілісності міжнародного права, досліджуються фактори впливу на процеси фрагментації міжнародного права, робиться висновок про єдність

та універсальність сучасного міжнародного права.

Стаття посвящена обоснованню цілостності міжнародного права, досліджуються фактори впливу на процеси фрагментації міжнародного права, делается вывод о единстве и универсальности современного международного права.

The article is devoted to the justification of the integrity of international law, examines the factors influencing the processes of fragmentation of international law, the conclusion of the unity and universality of the modern international law.

Література

1. Короткий Т. Р. Співвідношення понять «правова система» та «система права» щодо міжнародного права // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. праць. — О., 2007. — Вип. 36. — С. 479–487.
2. Ллойд Д. Идея права : пер. с англ. / Ллойд Денис. — М. : Югона, 2002. — 416 с.
3. Оборотов И. Г. Понятия та типи фрагментації міжнародного права [Електронний ресурс] / И. Г. Оборотов. — Режим доступу : ua.convdocs.org/docs/index-67738.html?page=92
4. Тункин Г. И. Теория международного права. — М., 1970 ; Тункин Г. И. Теория международного права / Г. И. Тункин ; под общ. ред. Л. Н. Шестакова. — М., 2000. — 416 с.
5. Ушаков Н. А. Международное право : учебник / Н. А. Ушаков. — М. : Юристъ, 2000. — 304 с.
6. Фердросс А. Международное право / А. Фердросс ; под ред., авт. предисл. Г. И. Тункин ; пер. с нем. Ф. А. Кублицкого, Р. Л. Нарышкиной. — М. : Инстр. лит., 1959. — 652 с.
7. Философский словарь / под ред. И. Т. Фролова. — 5-е изд. — М. : Политиздат, 1987. — 590 с.
8. Фрагментация международного права: трудности, обусловленные диверсификацией и расширением сферы охвата международного права. Глава 9 Доклада Комиссии международного права на 54 сессии ГА ООН (29.04 — 7.06 и 22.07 — 16.08.2002 года) [Електронний ресурс]. — Режим доступу : untreaty.un.org/ilc/reports/2002/russian/chp9.pdf
9. Харт Г. Л. Понятие права : пер. с англ. / Г. Л. Харт ; под общ. ред. Е. В. Афонасина и С. В. Моисеева. — СПб. : Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2007. — 302 с.
10. Рішення Міжнародного Суду ООН у справі Oscar Chinn [Електронний ресурс]. — Режим доступу : www.icj-cij.org/pcij/serie_AB/AB_63/01_Oscar_Chinn_Arret.pdf
11. Черкес М. Ю. Міжнародне право : підручник / М. Ю. Черкес. — 5-те вид., випр. і допов. — К. : Знання, 2006. — 397 с.
12. Zajądło J. Konstytucjonalizacja prawa międzynarodowego // Państwo i Prawo. — 2011. — № 3.
13. Керимов Д. А. Философские основания политико-правовых исследований / Д. А. Керимов. — М. : Мысль, 1986. — 332 с.